

КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОРІВНЯННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТИЧНИХ ПОСТМОДЕРНИХ ТЕКСТАХ

Реферат. Порівняння та його роль у процесі художнього пізнання дійсності все частіше привертає увагу дослідників когнітивної лінгвістики. Когнітивний аспект вивчення поетичного порівняння висвітлює його роль у формуванні мовної картини світу, репрезентує порівняння як етнокультурний феномен. У статті розглянуто когнітивно-прагматичний потенціал порівняння в українських поетичних постмодерних текстах, розкрито когнітивно-культурологічний зміст порівнянь і своєрідність української поетичної картини світу; простежено базові образні парадигми порівняльних конструкцій сучасного українського поетичного дискурсу; продемонстровано способи репрезентації порівняльними конструкціями базових художніх концептів сучасного поетичного мовлення, кваліфіковано й класифіковано концепти порівняння; виявлено такі загальні особливості концептів порівняння в українському поетичному постмодерному дискурсі, як антропоцентричність, парадокс, іронія.

Зазначено, що висока частотність репрезентації порівнянь у поетичних постмодерних текстах свідчить про їхній високий когнітивно-стилістичний потенціал. Відстежено культурологічний зміст художніх порівнянь, які відображають специфічне національне бачення світу.

Ключові слова: порівняння, поетичний дискурс, поетична картина світу, концепт, когнітивно-прагматичний потенціал.

Постановка проблеми. Порівняння як багатовекторне (структурне, семантичне і когнітивне) утворення постає об'єктом дослідження цілої низки наукових дисциплін: логіки, психології, лінгвістики, літературознавства. Останнім часом укріплення позицій когнітивної лінгвістики стимулює посилений інтерес до феномена порівняння та його специфічної ролі у процесах художнього пізнання дійсності. Накопичений у лінгвопоетиці досвід структурно-семантичного аналізу порівняльних структур і особливостей їх функціонування в художньому тексті створює необхідні передумови для дослідження порівнянь з позицій сучасної лінгвокогнітивістики. Когнітивний аспект вивчення образних порівнянь дає можливість простежити особливо важливу роль порівняння у формуванні мовної картини світу. Завдяки порівнянням «мовна картина світу, еталони та стереотипи національної культури, світобачення всього мовного колективу й окремих індивідів» [Волкова 2004: 8] надають дискурсивно-поетичному мисленню яскраву етнокультурну модальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порівняння в поетичному тексті постало предметом дослідження багатьох учених, зокрема, О. Барменкової, Л. М'яснянкіної, О. Левченко, Т. Павлюк і под., хоча, безумовно, традиція його вивчення як складової художнього тексту має витoki в працях класиків мовознавства. – О. Потебні, Ш. Баллі, О. Пешковського, І Білодіда та ін. Лінгвісти Л. Голоюх, В. Горпинич, С. Капралова, Г. Пелих, С. Цюра, М. Шапіро та ін. аналізували порівняння в дискурсивній практиці митців слова. Огляд наукових праць дає підстави дійти висновку, що вивчення порівняння досягло серйозних результатів, які все ж таки не можна назвати вичерпними. Необхідність вивчення особливостей вживання порівнянь у сучасному поетичному дискурсі зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті – на підставі аналізу українських поетичних постмодерних текстів виявити лінгвокреативну роль поетичних порівнянь, їхній когнітивно-прагматичний потенціал.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) виявити когнітивно-прагматичний потенціал порівнянь у сучасних поетичних текстах;
- 2) розкрити когнітивно-культурологічний зміст порівнянь і своєрідність української поетичної картини світу;
- 3) простежити базові образні парадигми порівняльних конструкцій сучасного українського поетичного дискурсу;
- 4) продемонструвати способи репрезентації порівняльними конструкціями базових художніх концептів сучасного поетичного мовлення.

Виклад основного матеріалу. Порівняння посідають важливу роль у когнітивно-прагматичній організації художнього тексту, зокрема поетичного. Вивчення когнітивно-культурологічного змісту порівнянь у художньому поетичному мовленні є перспективним, оскільки поезія має тісний зв'язок із культурою народу, його історією, відображає своєрідність української поетичної картини світу.

Зазначимо, що до порівнянь ми зараховуємо різнорівневі мовні вияви семантики компаративності – це форми орудного відмінка, ступені порівняння прикметників і прислівників, прислівники з формантом *по-*, прикметники з компонентами *-подібний*, *-видний*, підрядні речення, описові порівняльні конструкції, конструкції, побудовані за принципом образної аналогії.

Порівняння – унікальний засіб пізнання дійсності. В основі порівняння лежить потреба людини отримати нові знання і висловити своє ставлення щодо результату відповідно до своїх цінностей і намірів [Искандерова 1982: 60]. Порівняння виступає категорією суб'єктивною й індивідуальною. Семантична наповненість порівняння залежить від світогляду мовця, його світовідчуття, його мовної картини світу.

У сучасній лінгвістиці розрізняють порівняння логічні й образні, з різними терміноваріантами. Наприклад, Я. Біренбаум називає їх предметно-логічними й образними, Д. Фельдмане – об'єктивними і суб'єктивними, Д. Ашурова – логічними і художніми. І. Искандерова, класифікуючи порівняння на логічні й образні, зазначає, що логічні порівняння – це порівняння кількості ознаки, наявної в темі й еталоні, а образні порівняння, крім логічної інформації, містять інформацію стилістичну, впливають на адресата емоційно [Искандерова 1982: 64]. Образне порівняння вирізняється насамперед тим, що воно «вихоплює одну якусь найвиразнішу ознаку, часом несподівану, і робить її основною, ігноруючи всі інші» [Мацько 2003: 360]. Вважаємо, що саме образні порівняння, виступаючи основними репрезентантами поетичних порівнянь, виконують емоційну функцію, прикрашають поетичне мовлення, дають можливість яскраво і наочно схарактеризувати об'єкт порівняння, відтак мають достатній прагматичний потенціал.

Порівняння не лише фіксують елементи картини світу, а й демонструють їх формування, виступаючи гнучким способом репрезентації смислу. У поетичному мовленні порівняння виявляють образне бачення автора того чи іншого фрагменту світу.

Художні порівняння – ефективний засіб осмислення і поетичної інтерпретації навколишньої дійсності. Вони виступають репрезентантами поетичної форми вираження авторського уявлення про світ, а також самі виступають маркерами мовної картини світу.

Поетичний дискурс передбачає естетичний вплив на адресатів шляхом самовираження адресантів. Порівняння створюють певне художнє враження, сприяючи при цьому духовному збагаченню. Наприклад, *Люблю, коли ручкаються чоловіки! / Жест, древніший за голос крові: / Ти — воїн, і я — воїн, / Ти — без зброї, і я — без зброї* (Оксана Забужко); *Земля розгортається тінню супроти блукальців / І сні розцвітають справжніші, ніж біла герань* (Олена Галета). Когнітивно-силістичний потенціал порівняння в поетичному мовленні визначається інтенційністю поетичного мислення автора.

Враховуючи той факт, що порівняння виступають ефективним засобом художньої виразності, а також високу частотність репрезентації порівнянь у сучасному поетичному мовленні, можна говорити про достатньо високий когнітивно-стилістичний потенціал порівнянь у сучасних поетичних текстах.

Специфіка художніх порівнянь має тісний зв'язок із соціокультурним фактором: народний менталітет, культура втілюються в мовних одиницях, порівняннях зокрема. За різними критеріями класифікують культуру матеріальну і духовну, внутрішню і зовнішню, культуру окремої особистості і культуру нації, галузеву (наприклад, художню, моральну, правову) тощо. Кожен тип культури має свою символічну мову, репрезентуючи «образ світу». Виокремлюють низку компонентів культури, які мають національно-специфічне забарвлення і можуть реалізовуватись у порівняннях або виступати підґрунтям для порівняння. Це побутова культура і традиції, у тому числі повсякденна поведінка зі звичками і нормами спілкування представників певного етносу. Наступним елементом культури вважають художню культуру, яка є виразником національних традицій [Тер-Минасова 2003: 28]. У зв'язку із зазначеними елементами в культурі кожної мовної спільноти можна виокремити певні концепти, позначені етнокультурною специфікою. Концепти можуть бути виражені різними мовними одиницями, формами, а також виступати репрезентантами певних мовних утворень, структур. Оскільки «культура невіддільна від порівняння, а порівняння від культури» [Маслова 2004: 60], у порівняннях сучасних поетичних текстів активно простежується культурологічний зміст, який відображає специфічне національне бачення світу.

В українській поетичних постмодерних текстах спокій, умиротворення пов'язують із релігією, звідси і порівняння на кшталт: *Доц тихий, тихий, як ікона / Під навутинням часу і скорбот* (Поліна Михайленко); *Куди можна приїхати в такому тумані, / коли корови щоранку приносять молоко, / наче архангели добру звістку* (Сергій Жадан). *І сонце сяйнуло з неба мов Божий знак, / Мов синява впала долі – згори й навзник* (Олексій Ганзенко).

Проте є «легкі» креативні порівняння, порівняймо: у художньому уривку *Ми так жили, немов співали джаз* (Юрій Андрухович) автор, порівнюючи колишнє життя зі співом джазу, показує тим самим, що колишнє життя було, як і джаз, веселим і натхненним

Часто сучасні поети створюють в уяві українського читача нові поетичні образи, звертаючись у порівняннях до історичних та до етнореалій. Наприклад, *І тільки слово стереже могили / – як мертвий скіф на мертвому коні* (Ігор Римарук); *Століття – в зачарованому колі, / немов у скриньці втомлений вертеп...* (Ігор Римарук); *Разом змісити своїми руками / В мріях солодких, солоних потах. / І як оберіг - накрить рушниками. / І шепотіти молитву в устах* (Олександр Деркач).

Водночас зустрічаємо й традиційні порівняння, прагматичний потенціал яких складно переоцінити: *Морозяна ніч виглядала, мов казка, / І хтось невидимий над плином ходи Щоразу вривався в пастуші ряди.* (Юрій Андрухович); *В тебе немає, малий, ні спадщини, ні країни, і всі твої друзі, малий, згоратимуть, мов комети. Блукатимете, як цигани, зникнете, як караїми.* (Сергій Жадан).

Частотними в сучасних поетичних текстах постають порівняння з різними українськими соціокультурними реаліями, пор.: *Доля, як той прокурор, справи прошиває нитками* (Олександр Деркач); *А ось тепер сні обриваються просто в твоєму тілі, як міжміські телефонні розмови...* (Сергій Жадан); *Каже мені: «Малий, в тебе немає ні злості, ні сили. Ти їм здав свою злість, мов провідникові постіль.* (Сергій Жадан); *Цей форвард був, як бог. / Він бив — як бог: / Снітнілі крила рвались крізь футболку! / В підкати — двоє; обійшов обох! / Ішов — як голіруч ідуть на вовка, / Йшов — як орач: лишалась борозна, / За ним уже із ніг збивались трое...* (Оксана Забужко); *Він грав, як грають свій останній матч!* (Оксана Забужко); *І горіло варення, розлите в співучі вази, / Сонцем пряним липневим, що в тілі щемить так оскомно. / Десь горталися вікна і двері, мов книги, — / А тут розпеклася до білого спіраль тишини в'юнка...* (Оксана Забужко).

Зазвичай образи, що виникають в етномовній свідомості українських постмодерних поетів реалізуються через домінуючі для української етнокультури концепти, культурно марковану лексику. Базовими репрезентантами таких концептів у сучасному поетичному дискурсі виступають порівняння з характерними образами, символами і соціокультурними стереотипами:

ХЛІБ: *Став день такий / Пахучий мов хліб, хоч бери в руки ніж та край. / Неначе померлі потрапили зразу в рай* (Олексій Ганзенко)

РОСА: *Ранок! – на запах, на гул. / Плечі голі, як сіно... / І видно ж тебе – на півсвіта! / Ти на вранішнім вітрі лежиш... / Ти лежиш розповита, / як роса!..* (Василь Герасим'юк);

ПОЛЕ: *Широкий шлях. / Широкий, наче поле* (Поліна Михайленко);

ЗБІЖЖЯ: *Вона плом'яніла, як збіжжся, з безмеж, / З-над неба і Бога, / Як відблиск нічного / Підпалу в стодолах, як сполох пожеж* (Юрій Андрухович);

МЕД: *Повітря, що гречаний мед – Важке і темне. / Аж памороки забиває Гарячий дух його* (Поліна Михайленко); *Низького неба пляшкове скло / з зеленими демонами та зірками, / і перетікає горлом тепло, / ніби жовті меди щільниками* (Сергій Жадан);

ВІСК: *І Ти, мов віск, пливеш, пливеш, пливеш* (Юрій Заруцький).

У наведених прикладах поетичні порівняння зреалізують своє основне художнє призначення поетичних порівнянь – виступають засобом когнітивно-дискурсивної інтерпретації об'єктів поетичного сприйняття дійсності.

Репрезентовані в сучасних поетичних текстах порівняння, які містять не тільки національно-специфічні компоненти, а й елементи, що відображають специфічне бачення світу, виражають основні стереотипи етномовної свідомості. Це так звані базові концепти, що служать основним джерелом створення поетичних текстів та водночас виступають маркерами поетичного постмодерного дискурсу. Наприклад: *Вода, мов небо. Небо, як вода. / Іду босоніж, не тону, не тану* (Софія Кривовська); *Од минулого кладка, / Невмируща, жива / Пробивається згадка, / Як квітнева трава* (Марина Бацило); *Став день такий / Пахучий мов хліб, хоч бери в руки ніж та край. / Неначе померлі потрапили зразу в рай* (Олексій Ганзенко).

Особливість досліджуваних нами порівнянь полягає в тому, що вони здатні експлікувати змішувані концепти. Порівняння зазвичай репрезентують два концепти, які відповідають суб'єкту й об'єкту порівняння. Наприклад, *І жінка з чорним, як земля, волоссям* (Сергій Жадан) (*волосся / земля*). Концепти порівняння в поетичних творах, виступаючи художніми концептами, поєднують у собі поняття, уявлення, почуття, емоції, подекуди навіть волевиявлення [Аскольдов 1997: 274]. Зв'язок концептів порівняння ґрунтується на художній асоціативності. Пор.: *Я — ваш отець, тож будьте мені вірні! (які невірні рими в голові!), але коли до серця входять вірші — прекрасні, наче крила голубів, які тоді надії!..* (Юрій Андрухович); *Пахне мовчання, як шоколад* (Олександр Ірванець) порівняння концептів *вірші / крила голубів, мовчання / шоколад* ґрунтуються на широких асоціативних можливостях. Нехай ці асоціації чітко не зреалізовані, проте визначено їх напрям: радість, чистота, щастя, і т. п.

Загалом концепти порівняння в українському поетичному постмодерному дискурсі характеризуються такими загальними особливостями:

1) антропоцентричність. Як свідчить досліджуваний матеріал, українська поетична картина світу зорієнтована на людину. Найчастіше порівняльні конструкції характеризують людину, її поведінку, риси, якості, дії. У таких мовних одиницях автор асоціативно, метафорично дає оцінку й виражає своє ставлення до персонажа чи його дій, та водночас визначає ставлення читача до цього персонажа. Наприклад, *І жінка з чорним, як земля, волоссям, яку я знаю вже стільки років, живе собі, не переймаючись зовсім, поміж ранкового світла й вечірніх мороків* (Сергій Жадан); *Офіціантки ходять довкола, мов чаплі, і діти ховаються під столом* (Сергій Жадан); *Ти спиш, ти наче сонна королева, Легеньке платтячко нагадує вітрило, Його здіймає вітерець несміло, І ти, мов хрущ, Летиш, летиш, летиш* (Юрій Заруцький); *Вона сяє як сонячне золото, / А я тьмянію срібним холодом* (Олександр Деркач); *А я упав пір'їною на хвилі, / Де шепоче очерет щемливо* (Олександр Деркач);

2) парадокс (порівняння незвичних, а то й часом протилежних концептів), наприклад, *Земна шкаралуща тонка, як натільна білизна* (Олена Галета); *У осені на дні, на самім дні, / В холодні дні, нудні й немилосердні, / Сказати “так” (або сказати “ні”) / Не легко, як,*

скажімо, десь у серпні (Олександр Ірванець); *Пахне мовчання, як шоколад* (Олександр Ірванець); *Вона понадміру складна. До млости.* / *Наче чотирирівний простір* (Олександр Деркач); *І зірка остання застигне над прірвою біло,* / *Як амфора мертва, коханням своєм розбита* (Маріанна Кіяновська).

3) іронія: *Скрегочуть заступи – допоки / заходить сонце, - а вночі / циганитимуть сні на спокій, / як на півлітру копачі* (Ігор Римарук).

Порівняння є так званою об'єктивацією прихованих процесів поетичного пізнання навколишнього світу, оскільки основи асоціативних зв'язків, зреалізованих у порівнянні, утворюють уявлення людини про щось уже відоме та про щось пізнаване. Крім того, особливістю порівнянь у поетичному дискурсі є співвіднесення понять, ситуацій, принципово різних за своєю природою. Саме ця «віддаленість» і надає широкі можливості для інтерпретаційної стилістики поетичного дискурсу, його прагматичного потенціалу.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, порівняння в українському постмодерному поетичному дискурсі – основна когнітивно-дискурсивна фігура, що відображає особливості етномовної свідомості, є репрезентантом україномовної картини світу і водночас засобом інтерпретації поетичного сприйняття українських сучасних поетів.

Перспективним і необхідним нам видається подальше вивчення порівняння як процесуального механізму поетичного освоєння світу. Крім того, детального вивчення потребує синергетика когнітивно-прагматичних і когнітивно-стилістичних функцій поетичних порівнянь, що дозволить виявити креативний механізм використання порівнянь різного типу в українському сучасному поетичному дискурсі.

Список використаної літератури

Аскольдов 1997: Аскольдов С. В. Концепт и слова [Текст] / С. В. Аскольдов // Русская словесность: От теории словесности к структуре текста: Антология / Под общ. ред. В. П. Нерознака. – М.: Academia, 1997. – С. 267–279.

Барменкова 2003: Барменкова О. П. Компаративна модель світу в російській мові та її реалізація у творах І. Бабеля [Текст] : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01. – Київ, 2003. – 18 с.

Волкова 2004: Волкова Т. Я. Концептуальна парадигматика англійського літературознавства і семантика його термінологічних одиниць [Текст] / Т. Я. Волкова // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах: Зб. наук. пр. – Вип.9. – Донецьк : ДонДУ, 2004. – С. 198–209.

Воркачев 2003: Воркачев С. Г. Концепт как «зонтиковый термин» [Текст] / С. Г. Воркачев // Язык, сознание, коммуникация. Вып. 24. – М., 2003. – С. 5–12

Искандерова 1982: Искандерова И. З. Семантико-структурная характеристика сравнительных конструкций современного немецкого языка [Текст] : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 Искандерова И. З. – М., 1982. – 236 с.

Кононенко 2006: Кононенко В. І. Концептологія в лінгвістичному аспекті [Текст] / В. І. Кононенко // Мовознавство. – 2006. – № 2-3. – С. 111–117.

Маслова 2004: Маслова В. А. Когнитивная лингвистика [Текст] : учебное пособие / В. А. Маслова. – Мн : ТетраСистемс, 2004. – 256 с.

Мацько, Сидоренко 2003: Мацько Л. І., Сидоренко О. М. Стилістика української мови [Текст]: підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.

Мацько 2004: Мацько Л. І. Порівняння [Текст] // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 469–470.

Попова, Стернин. 2007: Попова З. Д. Когнитивная лингвистика [Текст] / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с. [6] с. – (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия).

Разуваева 2009: Разуваева Л. В. Сравнение как средство репрезентации художественной картины мира : на материале русской прозы конца XX – начала XXI веков [Текст] : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Разуваева Людмила Владимировна. – Воронеж, 2009. – 210 с.

Тер-Минасова 2003: Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация [Текст] / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово, 2000. – 624 с.

Ярова 2003: Ярова Н. В. Компаративні блоки у сучасній американській поезії : лінгвокогнітивний аспект [Текст] : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Ярова Наталя Володимирівна. – Київ, 2003. – 192 с.

Аннотация

Щепка О. А. Когнитивно-прагматический потенциал сравнения в украинских поэтических постмодерных текстах.

Рассмотрено сравнение в современном поэтическом дискурсе, выявлено когнитивно-прагматический потенциал сравнений в современных поэтических текстах, раскрыто когнитивно-культурологическое содержание сравнений и своеобразие украинской поэтической картины мира, прослежено базовые образные парадигмы сравнительных конструкций современного украинского поэтического дискурса.

Ключевые слова: сравнение, поэтический дискурс, поэтическая картина мира, концепт, когнитивно-прагматический потенциал.

Summary

Shchepka O. A. Cognitive-pragmatic potential of comparison in the Ukrainian poetic postmodern texts.

The article deals with the comparison in the modern poetic discourse, revealed the cognitive-pragmatic potential of comparisons in contemporary poetic texts; uncovered the cognitive-cultural content of comparisons and distinctiveness of Ukrainian poetic picture of the world; traced the basic shaped paradigms of comparative constructions in the contemporary Ukrainian poetic discourse.

Keywords: comparison, poetic discourse, poetic picture of the world, concept, cognitive-pragmatic potential.